

BARTŁOMIEJ NAJBAR

Instytut Inżynierii Środowiska, Politechnika Zielonogórska, Zielona Góra

Występowanie gniewosza plamistego *Coronella austriaca* na Środkowym Nadodrzu

Gniewosz plamisty *Coronella austriaca* (Reptilia, Serpentes, Colubridae) – ryc. 1 – należy do tej grupy zwierząt w Europie Środkowej, których liczebność populacji w ciągu ostatnich dziesięcioleci gwałtownie spadła. Na przykład w Niemczech i Szwajcarii węża tego zaklasyfikowano do gatunków zagrożonych, a w Austrii do grupy szybko zanikających i silnie zagrożonych (Hutter 1994). Również w Polsce – jak się wydaje – grozi mu wyginiecie. Przyczyny zaniku lokalnych stanowisk i kurczenie się populacji gniewosza trudno dzisiaj definitywnie określić, chociaż-

Ryc. 1. Profil głowy gniewosza plamistego. – The head of the smooth snake *Coronella austriaca* in profile

by z tego powodu, że brak na ten temat w fachowych czasopiśmiech dostatecznie wyczerpujących informacji. Zapewne gwałtownie postępujące niekorzystne dla świata zwierząt przekształcanie siedlisk oraz bezsensowne i bezlitosne zabijanie węży, a być może i zatrucie naturalnego środowiska, wpłynęły na obecny niski stan liczebny populacji tego gatunku w Polsce.

Żadnego polskiego zoologa interesującego się problemami współczesnej herpetologii nie trzeba przekonywać co do tego, że

populacja gniewosza plamistego znajduje się w krytycznym położeniu. Mniej wtajemniczonych wystarczy zapoznać z kilkoma wybranymi, przedstawionymi poniżej cytatami z rodzimej herpetologicznej literatury, aby przekonać ich, iż gatunek ten dynamicznie zanika na znacznych obszarach swojej pierwotnej egzystencji: „... jest on dość pospolity w całym naszym kraju...” (Młynarski 1971), „... mimo że gniewosz występuje na obszarze całego kraju, to jednak jest wężem rzadkim, nie pojawiającym się w liczniejszych koloniach...” (Juszczak 1974), „... w Polsce żyje na obszarze całego kraju, wszędzie jednak jest mniej liczny niż zaskroniec...” (Dobrowolska 1981), „... gniewosz plamisty jest gatunkiem niezmiernie rzadkim i grozi mu wyginięcie...” (Rybicki 1988), zaproponowano, aby został wpisany do „Polskiej czerwonej księgi zwierząt” (Młynarski 1991).

Jak słusznie zauważyli Gosławski i Rybicki (1988), niewiele wiemy o współczesnym rozmieszczeniu oraz liczebności gniewosza w naszym kraju. Na tę sytuację złożyło się wiele przyczyn. Niewątpliwie znaczącym faktem jest to, że żaden z zoologów nie prowadził w Polsce dotychczas systematycznych obserwacji i badań tego gatunku, ograniczając się jedynie do wskazywania miejsc jego bytowania. Nieliczne aktualne stanowiska podawane przez autorów „Atlasu rozmieszczenia płazów i gadów w Polsce ...” (Zemanek, Rafiński 1989) zdają się potwierdzać dramatyczną sytuację populacji tego węża.

Zabierając więc głos na jego temat, z całą odpowiedzialnością stwierdzam, że gniewoszowi grozi zagłada.

Tak oto w ciągu 20 lat gniewosz z jakoby pospolitego stał się gatunkiem zasługującym na wpisanie go na listę bardzo zagrożonych zwierząt.

W rzeczywistości wąż ten (wbrew poglądom reprezentowanym przez niektórych autorów) nigdy nie należał do pospolitych, a już z pewnością nie na terenie całego kraju. Najczęściej lokalnie, na południowych obszarach Polski, spotykano go nieco liczniej i było to już bardzo dawno temu. Z tego też względu o wiele wcześniej zasługiwał na wpisanie go na „Czerwoną listę...” i do „Polskiej czerwonej księgi...”.

Poszukując gniewoszy na obszarze całego kraju, w celu wykonania fotografii do książki „Płazy i gady Polski” (Najbar 1995 – zob. rec. w „Chronmy Przyr. Ojcz.” 1996, 52, z. 3: 121–122) w latach 1980–1987 i 1990–1992, udało mi się odnaleźć tylko osiem dorosłych osobników. Dwa żywe, dorosłe samce napotkałem w lipcu 1982 r. oraz w sierpniu 1991 r. w dolinie Sanu w Bieszczadach, w okolicy wsi Sękowiec, a jednego żywego samca stwierdziłem w lipcu 1991 r. w dolinie Bugu koło Mielnika, dzięki informacji prof. A. Czyłoka. Pozostałych pięć

osobników (martwych) znaleziono na Środkowym Nadodrzu koło takich miejscowości, jak: Nowogród Bobrzański, Żary i Gubin. Jednego z nich (ciężarną samicę) znalazł blisko Nowogrodu Bobrzańskiego (czerwiec 1986 r.) ornitolog R. Cisakowski, drugiego – autor niniejszej pracy (maj 1987 r.). Dalsze osobniki odnaleziono na terenie czasowo użytkowanej zwirowni koło Żar (wrzesień 1987 r.), w Sieniawie Żarskiej (wrzesień 1987 r.) oraz w Grabicach koło Gubina (wrzesień 1988 r.). Należy podkreślić, iż na wyżej wymienionych stanowiskach na Środkowym Nadodrzu (z wyjątkiem Nowogrodu Bobrzańskiego) znaleziska dotyczą pojedynczych osobników, a dalsze intensywne poszukiwania nie przyniosły pozytywnych rezultatów. Inne stanowiska gniewosza stwierdzone na Środkowym Nadodrzu w ostatnich kilkunastu latach dotyczą: okolic Słubic, Cybinki, Łagowa (J. Radkiewicz – inf. ustna) oraz doliny Odry koło Radnicy (L. Jęrzak – inf. ustna).

Dopiero w sierpniu 1994 r., w wyniku prowadzenia inwentaryzacji przyrodniczej Gminy Nowogród Bobrzański, w miejscu znalezienia niegdyś martwego okazu przez R. Cisakowskiego, podczas kilkudniowego penetrowania otwartego terenu, natknąłem się na 12 osobników (8 samic, 3 samce i 1 młodociany okaz). Gniewosze przebywały ukryte pod gdzieniedzie leżącymi kamieniami polnymi i kawałkami betonu oraz pod dwoma powalonymi drzewami. W wyniku systematycznych poszukiwań we wrześniu 1994 r. odnaleziono następne 2 osobniki (1 samiec i 1 młodociany okaz). W sezonie 1995 r. stwierdzono na omawianym terenie występowanie dalszych 8 osobników (5 dorosłych samców, 2 dorosłe samice i 1 młodociany okaz). Tak więc na obszarze tym stwierdzono łącznie 22 osobniki tego gatunku, tj. 10 dorosłych samic, 9 dorosłych samców i 3 młodociane osobniki (tab. 1). Jest to więc z pewnością, jak na polskie stanowiska tego gada, niezwykle liczna kolonia. Aby uniknąć pomyłki podwójnego liczenia tych samych osobników, sporządzono odpowiednie fotografie oraz skatalogowano typowe kształty (nieregularności) łusek brzusznej strony ciała.

Należy w tym miejscu zwrócić szczególną uwagę na fakt rejestrowania młodych gniewoszy. Niektórzy przyrodnicy zauważają, iż na terenie całego kraju, jeżeli uda się spotkać okaz gniewosza, jest to z reguły osobnik „stary” (dorosły). Brak zatem młodych osobników może wskazywać m. in. na starzenie się populacji i istnienie dużych strat w tej grupie wiekowej.

Opisywana populacja zasiedla „niepozorny”, rozległy obszar kilkunastu hektarów w dolinie Bobru (ryc. 2), porośnięty przede wszystkim trawami, a bliżej lasu – wrzosem. Na terenie tym, otoczonym po części suchym borem sosnowym z domieszką drzew

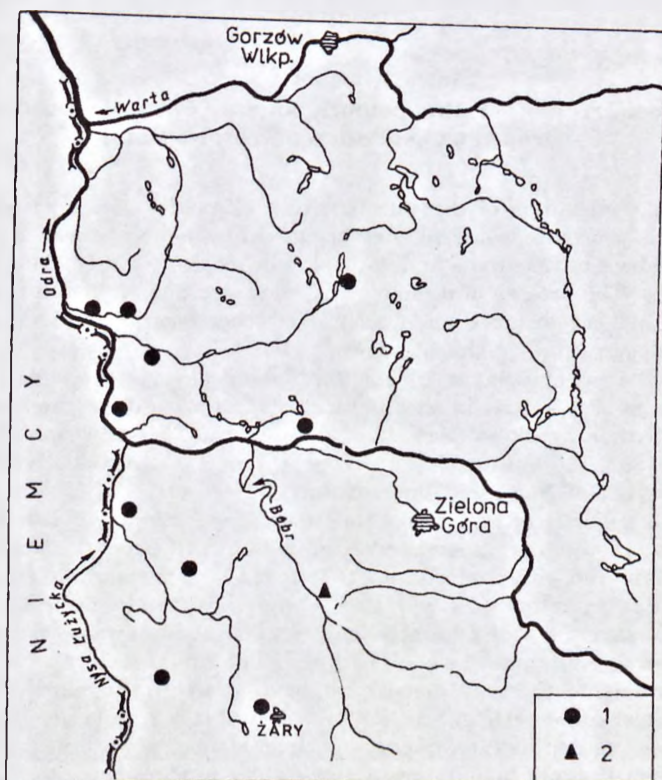
Tab. 1. Wyniki pomiarów ciała oraz terminy obserwacji gniewoszów plamistych *Coronella austriaca* w okolicach Nowogrodu Bobrzańskiego (Środkowe Nadodrze)

Osobniki dorosłe: nr 1–19, osobniki młodociane: nr 20–22

Nr	Płeć/ wiek	Długość (cm)	Data obserwacji
1.	samiec	71,0	14.06.95.
2.	"	67,0	13.08.94
3.	"	65,5	"
4.	"	65,0	16.08.94
5.	"	61,0	07.06.95
6.	"	58,0	"
7.	"	56,5	21.07.95
8.	"	48,5	02.09.94
9.	"	46,0	15.09.95
10.	samica	72,0	18.08.94
11.	"	70,5	"
12.	"	68,5	19.08.94
13.	"	67,0	21.08.94
14.	"	61,0	"
15.	"	59,5	"
16.	"	58,0	"
17.	"	57,5	16.09.95
18.	"	56,5	22.08.94
19.	"	51,5	12.07.95
20.	samiec	38,0	22.08.94
21.	"	30,0	07.06.95
22.	samica	36,0	11.09.94

liściastych, odnaleźć można kamienie, fragmenty pozostawionych płyt betonowych oraz powalone drzewa, pod którymi zazwyczaj ukrywają się gady. Jedyne niebezpieczeństwem dla występujących tu gniewoszy są grzybiarze, masowo penetrujący jesienią pobliskie lasy, wrzosowiska i polany, oraz wypasające się bydło.

Chcąc chronić gniewosza plamistego (jako gatunek rzadko występujący i zanikający), można by zaproponować utworzenie na tym obszarze rezerwatu faunistycznego. Niestety, znając realia, należy postawić pytanie i zastanowić się czy utworzenie chronionego obszaru o takim statusie i podanie tego faktu do publicznej wiadomości nie spowoduje wzmożonej penetracji przez hodowców–herpetologów, co w konsekwencji (podobnie jak to działo się z innymi gatunkami gadów) doprowadzi do zniszczenia jednej z najliczniejszych w kraju kolonii gniewosza plamistego?

Ryc. 2. Stanowiska występowania gniewosza plamistego na Środkowym Nadodrzu: 1 – pojedyncze znaleziska, 2 – kolonia. – Occurrence of the smooth snake *Coronella austriaca* in the Środkowe Nadodrze region: 1 – single records, 2 – colony

Uważam, że najskuteczniejszym ratunkiem dla tego gatunku węża byłoby przeniesienie kilku – kilkunastu osobników do hodowli i zasilanie ściśle określonych (i dobrze chronionych) stanowisk przychowkami uzyskanymi w niewoli. Akcję taką należałoby rozpocząć jak najprędzej. Ale to już zupełnie inna kwestia.

Obecnie stanowisko gniewoszy znane jest grupie kilku przyrodników z Zielonej Góry, a opisywany teren, jak już wspomniałem, jest stosunkowo mało uczęszczany przez ludzi. Mam więc nadzieję, że dzięki temu spokojna egzystencja kolonii tego cennego dla fauny Polski gatunku nie zostanie tak szybko zakłócona, zarówno przez osoby przypadkowe, jak i przez nielegalnych połowiaczy węży.

SUMMARY

The occurrence of the smooth snake *Coronella austriaca* in Śródkowe Nadodrze, Western Poland

The distribution of the smooth snake *Coronella austriaca* in our country is poorly known. This may be caused by, among others, a decrease in numbers of the snake and vanishing of its many sites during the last decades. The process of decline of *C. austriaca* sites apparently escaped notice of herpetologists and zoologist of other specialities, so it has not been documented in the literature.

In the present paper 10 new for Poland sites of the smooth snake (environs of Sękowiec in the Bieszczady Mts, Mielnik on the Bug River, and other in Śródkowe Nadodrze were reported. Six sites were found in 1987–1991, the author characterized in detail one of them, situated in the district of Nowogród Bobrzański.

The majority of records for this district came from August 1994 and August 1995 when altogether 22 individuals (10 females, 9 males, and 3 juvenile ind.) were encountered. To avoid double counting of the same individual, photographs were made and the pattern of scales on the ventral part of a body (characteristic of an individual) was described. Also the body length was measured in each individual (tab. 1).

Threats to the mentioned local population are people hunting for mushrooms and grazing cattle. To conserve this population the author proposes to capture ten-twenty specimens for captive breeding and to reinforce the wild population with progeny produced in captivity.

According to the present knowledge it seems justifiable to place the smooth snake on the red list of threatened animals in Poland.

PIŚMIENNICTWO

- Dobrowolska H. 1981. *Zwierzęta świata. Gady*. PWN, Warszawa.
Gosławski K., Rybacki M. 1988. *Uwagi dotyczące ochrony zagrożonych gatunków gadów w Polsce*. Przegl. Zool. 32, 1: 60–69.
Hutter C.-P. 1994. *Schützt die Reptilien*. Weitbrecht, Stuttgart–Wien.
Juszczak W. 1974. *Plazy i gady krajowe*. PWN, Warszawa.
Młynarski M. 1971. *Plazy i gady Polski*. PZWS, Warszawa.
Młynarski M. 1991. *Plazy i gady Polski*. WSiP, Warszawa.
Najbar B. 1995. *Plazy i gady Polski*. WSi, Zielona Góra.
Zemanek M., Rafiński J. 1989. *Atlas rozmieszczenia płazów i gadów w Polsce – wstępne wyniki akcji mapowania*. Przegl. Zool. 33, 4: 599–605.